

PENTRU O ISTORIE A RELAȚIILOR DINTRE SPAȚIU ȘI PUTEREA COMUNISTĂ: COLȚUL

Corneliu CRĂCIUN

Cuvinte cheie: comunism, instituții, colțul roșu, Romania

Key words: communism, institution, red corner, Romania

Spațiul, în raport cu oamenii, nu este o realitate fizică uniformă. De la omul societăților arhaice și până la omul secolului al XXI-lea, indivizii și grupurile de indivizi, comunitățile au consacrat spațiului valorizări care depășeau atributele esenței sale fizice. În contactul dintre oameni și spațiu, acestuia i s-au acordat semnificații pe care, prin natura sa, nu avea cum să le dețină. În atitudinea față de spațiu, diferențele dintre omul arhaic și, să spunem, omul capitalist și omul socialist, în ceea ce privește receptarea spațiului, sunt de nuanță, de intensitate, de destinație ori de modalitate și dimensiune a expresiei, dar nu sunt de conținut; a existat, de-a lungul istoriei, o constantă umană din punctul de vedere al receptării spațiului.

Mircea Eliade a operat, argumentat și incontestabil, diferența dintre spațiul sacru și spațiul profan¹; exemplele sale sunt extensibile dincolo de gândirea și practica religioasă precreeștină și iudaică.

Ceea ce propunem în prezentul material este să conturăm felul în care, în societatea comunistă și socialistă din România (anii 1946-1952), puterea comunistă a luat în stăpânire spațiul și, în mod simbolic, l-a valorizat în sensul obiectivelor sale politice sau, altfel spus, care a fost rolul spațiilor simbolice și cum au fost ele construite.

O țară sau un regim când își instalează dominația asupra unui teritoriu sau asupra unei alte țări sau când un regim realizează dominația în interiorul propriei țări recurge la acte care semnifică transferul sau începutul unei alte puteri. Formele prin care se materializează acest proces au fost foarte diferite de-a lungul timpului. Înfigerea drapelului de către conchistadori în nisipul unei insule descoperite marchează, în plan simbolic, luarea ei în stăpânire, în numele regilor catolici ai Spaniei. Istoria schimbării numelor orașelor (sau a numelor de străzi) e o formă de manifestare a schimbărilor din planul istoriei generale. Să alegem, pentru a ilustra acest aspect, exemple din zone geografice diferite, asociabile prin capacitatea de a reprezenta semnul luării în posesiune: orașul polonez Gdansk, ocupat prin forță de germani, a devenit Danzig, pentru a corespunde noii realități, dar a redevenit Gdansk, după înfrângerea Germaniei naziste și revenirea orașului în compunerea Poloniei; Sankt-Petersburg a fost, prin victorie bolșevică, Petrograd, iar mai târziu Leningrad, pentru a-și relua, după prăbușirea sistemului sovietic, numele inițial. Și în România, unele intervenții în toponimie au fost dictate politic. Alegem un singur exemplu, deși ele sunt mai multe:

¹ *Sacru și profanul*. Traducere din franceză de Brîndușa Prelipceanu. Ediția a II-a, Editura *Humanitas*, București, (2000).

când în toate țările socialiste, un oraș important trebuia să aibă numele lui Stalin, Brașovul a fost sacrificat pentru a-l reprezenta geograficește și, mai ales, simbolic, pe în România. Ulterior, ca și în celelalte țări, prin procesul de destalinizare, orașul și-a recăpătat numele. (În aceste cazuri nu au funcționat motivațiile din circumstanțele schimbării numelor de localități din cauza structurii lor fonetice jenante, în sensul că trimiteau – în mod direct sau asociativ – spre obiecte ale căror nume nu se pronunțau, sau din cauza prezenței unor elemente descalificante ori sugerând inferioritatea.) În situațiile la care ne-am referit anterior, puterile politice succesive și-au marcat prezența prin operarea unor astfel de modificări. Chiar dacă, și într-un caz și altul, sfera de acțiune a fost aceeași: spațiul, iar procesul a fost, de asemenea, același: schimbarea numelui, ele nu sunt nici similare, nici confundabile. În acest al doilea caz consemnat, nu a funcționat factorul simbolic, ci exclusiv unul de natură etică.

Acțiunea umană se desfășoară în spațiu, adică ea are o dimensiune spațială. Această dimensiune nu rămâne neutră în raport cu omul, pentru că acesta și-o aproprie, are tendințe de posesiune, de valorizare a ei în interes propriu. Este un lucru cunoscut că spațiul suportă, din partea oamenilor, un proces de simbolizare, că elementelor spațiale li se pot conferi semnificații simbolice, într-un evantai foarte larg, de la domeniul antropologiei până la acela al politicii.

Ca orice societate, și societatea comunistă a operat cu simboluri, justificându-le sau încadrându-le în doctrina marxist-leninistă, cu dezvoltarea ei staliniană, și raportându-se la ele din această perspectivă (activiștii de partid nu știau că însăși simbolistica politică comunistă avea antecedente chiar foarte vechi, fără nici o relație cu comunismul sau cu politicul). În timpul comunismului, colțul a devenit o prezență fizică extinsă și un factor de acțiune ideologico-politică important.

În mentalitatea comună însă, colțul nu era și nu este un spațiu privilegiat. Mai degrabă el este perceput, prin poziția sa periferică și ambiguă (întretăierea unor laturi), negativist; în consecință, este inferiorizat. Cu o singură excepție (candela, în casele unor oameni religioși), el nu este spațiul exclusiv al unui obiect semnificativ pentru viața grupului familial sau pentru manifestarea unei comunități într-un spațiu nonprivat (orice instituție e încadrabilă în această categorie). Ceea ce este mai important într-o casă, spre exemplu, aparține centrului: masa ocupă un asemenea loc; ea asigură servirea membrilor familiei, confirmă unitatea ei, o validează periodic. Celelalte obiecte funcționale ocupă o poziție laterală și înscriu contururile unei existențe familiale statornicite (dulapul, patul).

O dată instalat, comunismul (și acest fapt s-a întâmplat și în România) a procedat la revizuirea semnificațiilor spațiilor anterioare, inclusiv la impunerea unor spații, până atunci, nonsemnificative. El se folosește de aceleași spații, ca și structurile politice anterioare, cărora le inculcă sensuri și destinații noi. După cum substituie spații puternic articulate prin tradiție cu altele create programatic și care sunt utilizate conform unui program politic. Ceea ce se perpetuează însă este capacitatea spațiului – chiar prin destinația sa afișată și cultivată – de a acționa asupra colectivității.

Czesław Miłosz indica perpetuarea unor structuri pentru controlul intelectului: instituțiile comuniste s-au substituit celor anterioare, funcționând în interese proprii: „... ceea ce în Evul Mediu era capela, acum este clubul; în fiecare fabrică, școală, în fiecare oficiu este un club; pe perete atârnă portretele conducătorilor drapate în roșu; aici au loc la câteva zile referate după toate normele.”² Prin intrarea în club se face pasul înspre integrarea într-un „anumit ritm colectiv: a gândi altfel decât gândește colectivitatea pare absurd. Colectivitatea este alcătuită din indivizi care se îndoiesc, dar enunță fraze indicate și cântă cântece indicate; procedând astfel, se creează o atmosferă colectivă care îi învăluie

² Czesław Miłosz, *Gândirea captivă. Eseu despre logografiile populare*. Traducere din polonă de Constantin Geambașu. Postfață de Włodzimierz Bolecki, Editura Humanitas, București, (1999), p. 193.

și pe ei. Influența clubului face parte din fenomenele magiei colective, în pofida aparențelor raționale.”³

Procesul a fost complex și însoțit continuu de tragism. Nu a avut loc o simplă substituție; au fost acțiuni de eradicare a instituțiilor și experiențelor religioase și de așezare în locul lor a celor generate de marxism-leninism. În locul Bibliei au fost propuse „Manifestul Partidului Comunist” și derivatele lui. În locul preotului sau al pastorului au fost impuși propagandiștii și activiștii. Locul mântuirii în eternitate l-a luat perspectiva ademenitoare și palpabilă a fericirii aici și acum.

Acceptând, din anumite puncte de vedere relația stabilită de Czesław Miłosz, ea nu trebuie privită ca incontestabilă. Diferențele sunt prea mari între cei doi poli temporali, reprezentați prin instituții. Capela s-a format în secole, clubul (sau „colțul roșu”) apare aproape peste noapte, respectiv în foarte puțin timp de la declanșarea de către un grup a ofensivei pentru cucerirea puterii politice. Capela avea în spatele ei o credință, clubul are o intenție politico-practică. Mai diferă și prin altceva, nu mai puțin important. Oricând, într-o capelă sau într-o biserică, pătrunderea unui singur individ, spre căutare, înțelegere și reculegere este un gest natural; intrarea unui individ într-o sală de club sau în sala unde este constituit „colțul roșu” este un act neobișnuit și suspect, chiar pentru promotori. Clubul și „colțul roșu” presupun grupuri, în care se oficiază un serviciu sever și exclusivist, care trebuie acceptat fără rezerve. Într-un asemenea spațiu nu se răspunde la întrebări sau agitații lăuntrice; aici, eventual, omul se deprinde să nu le dea nici o posibilitate de manifestare publică, să le inhibe, pentru că a învățat cât de periculoasă este emergența lor. Spațiul de tipul acesta acceptă un anumit tip de exteriorizare emoțională: extazul, angajamentul, simularea solidarității și a unanimității; insubordonarea, depistată în acest cadru sau în altele cu rol similar, atrage marginalizarea sau detenția.

J. W. Goethe are o înțelegere a colțului ca spațiu de securitate. În locuința încăpătoare a unei familii burgheze de la mijlocul secolului al XVIII-lea, copiii descoperă, prin jocurile lor, nu numai porțiuni unde acestea sunt îngăduite, dar și spații în care se refugiază în singurătatea preocupărilor lor, unde se simt bine, au conștiința că nu vor fi descoperiți pe nepusă masă, ori deranjați și că sunt apărați de posibile primejdii. Sentimentul securizant al colțului, pentru copii, provine din sentimentul de protecție generat de prezența părinților și, prin aceasta, de ideea de protecție cuprinsă în ansamblul locuinței. Situat în colțul propriu vârstei sale infantile, copilul depășește limitele spațiale; de aici, orice vis sau aspirație se poate materializa. Despre un asemenea spațiu, deschis spre interior și exterior, își amintește Goethe: „La al doilea cat se găsea odaia pe care o numeam grădina, pentru că acolo, prin câteva plante cultivate la ferestre, încercam să înlocuim lipsa unei grădini adevărate. Acolo a fost, în timpul copilăriei, colțul meu preferat, nu trist, dar încărcat de doruri; dincolo de grădini, dincolo de zidurile orașului și peste șanțuri, se vedea o câmpie rodnică și frumoasă, aceea care mergea către Hochst.”⁴ Colțurile unei case nu sunt egale în ceea ce privește efectul lor asupra copiilor. Valoarea de securitate o dețin doar colțurile luate în stăpânire, cunoscute printr-o frecvență asiduă, verificate prin experiențe de durată și reconfirmate. Alte colțuri ale aceleiași case, percepute unilateral, prin raportare la noapte, deveneau malefice. Tot Goethe vorbește despre spații terifiante și despre neșansele aplicării unei pedagogii greșite asupra copiilor, pentru a le inocula curajul în timp nocturn (de a-i obliga să se deprindă cu frica): „Modul în care era construită bătrâna noastră casă, plină de colțuri întunecate, era menit să stârnească fiori de frică unor suflete de copii.”⁵

Dintre multele deschideri asupra prezenței spațiului în literatură, inclusiv privind

³ *Ibidem*, p. 194.

⁴ Johann Wolfgang Goethe, *Poezie și adevăr. Din viața mea*. Traducere, prefață și note de Tudor Vianu, Editura pentru Literatură, 1967, p. 10. Pentru reprezentarea colțului/ ungherului în literatură, a se vedea capitolul cu titlul *Colțurile*, din Gaston Bachelard, *Poetica spațiului*. Traducere de Irina Bădescu. Prefață de Mircea Martin, Editura Paralela 45, (2005), p. 165-176.

⁵ *Ibidem*, p. 11.

semnificațiile simbolice ale colțului, alegem un singur exemplu. În exegeza asupra operei lui F. M. Dostoievski, Albert Kovács remarcă existența în creația acestuia a spațiilor închise, care generează pentru locuitorul lor sentimentul sechestrării, mai mult decât atât: al neantului. În mărturisirea lui Raskolnikov către Sonia, personajul se compară cu un păianjen, ascuns în colțul său; ungherul apare în prozele lui Dostoievski reprezentând izolarea, mizeria, omul din subterană.⁶

Dependența de comunism a „Colțului” s-a concretizat și în atributul fundamental care i-a fost atașat: roșu. Între formele variate ale „colțurilor”, care au proliferat o dată cu agresiunea politică și ideologică a comunismului, există unul dominant, atotcuprinzător: „Colțul roșu” (din el au derivat variantele, se schimba determinantul: Colțul A. R. L. U. S., Pro-Grecia); fiecare dintre acestea din urmă poartă pecetea matricei, a colțului primordial, organizat în conformitate cu obiective politice determinate: intruziune treptată și prezență continuă la toate nivelurile societății, care să se finalizeze în impunerea și păstrarea dominației; renunțarea la „colț” semnală victoria sistemului, care nu se simțea amenințat din nici o parte.

În desemnarea atributului care afirmă dependența de baza comunistă intervine simbolismul culorii roșii. În esență, roșul este „simbolul fundamental al principiului vital, cu forța, puterea și strălucirea lui,..., culoare a focului și sângelui”.⁷ Este un simbol caracterizat prin ambivalență: pe de o parte, însuflețește, incită, alarmează, provoacă: drapele, firme; pe de altă parte, oprește, reține: roșul semafoarelor.⁸

Asumarea culorii de către proletariatul internațional a fost rezultatul unui proces în timp, în cadrul căruia s-a făcut trecerea de la o semnificație la alta, cea acceptată de proletari fiind expresia unei investiții afective, care n-a mai fost abandonată, deși s-au produs tentative de concurare sau de substituere a ei.

În agitațiile politice și în atmosfera supratensionată a Parisului Revoluției din 1789, pentru a înfrâna mișcările populare ori pentru a le reprima, întrucât erau capabile să trimită societatea în haos incontrollabil, a fost instituită (la 21 octombrie 1789), legea marțială. Dacă se constata existența unui pericol grav la adresa siguranței publice, devenea îndreptătită, după o declarație de avertisment, intervenția de natură militară: „Această declarație se va face arborând un drapel roșu la fereastra principală a Primăriei și pe toată strada, iar ofițerii municipali vor solicita conducătorii gărzii naționale... Când calmul va fi restabilit, drapelul roșu va fi retras.”⁹

Legea a fost aplicată la 17 iulie 1791, când a fost înăbușită în sânge turbulența mulțimii la Champs – de Mars. Drapelul roșu arborat semnifică iminența și legitimarea represiunii. În această circumstanță crede Lucien Sfez că are loc translația simbolică: „În acest moment, el (roșul - n. n.) se transformă în simbol al revoluției – trecere de la semnal la simbol; trecerea de la culoarea roșie a unui semnal la sângele poporului care-i pătează faldurile.”¹⁰ Comuna din Paris (1871) a reluat simbolistica revoluționară a roșului și a impus-o definitiv în conștiința clasei muncitoare. De o parte și de alta – proletari și antiproletari – roșul va fi asumat și respins. Afișarea lui devenea, după caz, gest eroic sau condamnat, sancționabil cu maltratări ori detenție.

Punctul de pornire în procesul de valorizare politică a colțului l-a reprezentat U. R. S. S., care dezvoltase o rețea amplă de factori doctrinari, de impunere a voinței politice și de control al repercutării acesteia în masele de cetățeni.

Două dintre componentele educației vizuale comuniste: colțul și Gazeta de perete

⁶ *Poetica lui Dostoievski*, Editura Univers, București, 1987, p. 245, 246.

⁷ Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *Dicționar de simboluri. Mituri, vise, obiceiuri, gesturi, forme, figuri, culori, numere*. Volumul 3 P – Z, Editura Artemis, București, 1995, p. 171.

⁸ *Ibidem*.

⁹ Apud Lucien Sfez, *Simbolistica politică*, Institutul European. Traducere de Diana Sălceanu. Prefață de Dan Lungu, 2000, p. 79.

¹⁰ *Ibidem*.

erau frecvente în școala sovietică, încă și în perioada de după al doilea război mondial. Pentru a așeza școala românească pe modelul învățământului sovietic au fost difuzate concepții pedagogice, structuri organizatorice, modele umane etc. ale acestuia, practicându-se o amplă politică de traduceri. Astfel, în 1951 a fost tipărit volumul *Educația comunistă în școala sovietică*, format din două părți: prima, așezată sub genericul *Probleme generale ale educației comuniste*, cuprindea opt texte, plus un text distinct: *Sistemul sovietic de educație, sistemul cel mai progresist din lume*; a doua, sub titlul *Conținutul, organizarea și metodele activității educative în școala sovietică*, cuprindea nouă texte. În această a doua secțiune a fost publicat materialul prof. I. A. Cairov, membru al Academiei de Științe Pedagogice a R. S. F. S. R. (nume foarte cunoscut în învățământul românesc din anii '50), *Câteva probleme de organizare a colectivului de elevi*. Autorul consemnează practica unora dintre învățători de a începe această operațiune prin desemnarea activului (nucleului) din clasă, pe care se va baza apoi în activitatea sa instructiv-educativă; fapt posibil cu atât mai mult cu cât elevii mici și mijlocii acceptă cu plăcere responsabilități. Din sarcinile trasate reiese că una dintre prezențele obișnuite ale școlii sovietice era „colțul”: „ Astfel, unuia i se încredințează aranjarea Colțului Roșu; altuia aranjarea Gazetei de perete; altuia, sarcina de a ajuta la pregătirea temelor pe tovarășul care a lipsit din cauză de boală...”¹¹

Deja în 1946, Serviciul E. C. P.¹² controla Armata din punct de vedere ideologic; își manifesta și impunea prezența cu agresivitate, fiind unul dintre factori decisivi ai procesului de bolșevizare a țării. Prin Ordinul Circular din 19 martie 1946, Biroul Studii din cadrul Inspectoratului General al Armatei pentru E. C. P. a elaborat și difuzat unităților de jandarmerie un ghid de alcătuire a sintezei informative. Se aveau în vedere și formele de desfășurare a propagandei politice, întrebările puse urmăreau să identifice modalitățile în care se articula îndoctrinarea politică de tip comunist și să aproximeze gradul de realizare a ei. Pentru propaganda verbală erau vizate următoarele forme: conferințe pentru ofițeri, conferințe și convorbiri cu trupa, ora ostașului, mitinguri, ora radio. Cele mai multe forme erau cuprinse în propaganda scrisă: publicații (*Glasul Armatei*, gazeta Marii Unități, presa așa-zis „democratică”, a formațiunilor aliniate politicii sovietizante, gazetele de perete (o altă invenție comunistă, provenită tot din experiența ideologică a U. R. S. S.) ale ofițerilor și ale trupei, ora de lectură, biblioteca, școala pentru analfabeți. La punctul g) al propagandei scrise erau propuse și detaliate două spații simbolice: „Colțul ostașului” și „Colțul Eroilor”. Întrebările vizau aspecte de bază materială, de conținut, de eficiență, calitatea exponatelor, tipurile de obiecte cu valoare didactico-persuasivă (hartă, table, fotografii, decupări din ziare), includerea unor materiale cu caracter de recreare și divertisment. Din modul în care au fost redactate întrebările - plan de sinteză se desprindea și concluzia unor imperfecțiuni în funcționarea spațiilor respective: lipsă de interes, superficialitate.

Întrebările cu privire la cele două colțuri au în vedere elemente de concepție, de detaliu și de efect:

- „- Câte sunt organizate în unitate?
- Sunt organizate cu gust sau la voia întâmplării?
- S-au folosit lozincile date de Inspectorat, se folosesc lozinci luate dela diverse asociații sau partide politice?
- Fotomontajele sunt cu fotografii, sau cu decupaje din ziar, sunt cu gust organizate, se urmărește o idee centrală?
- Tablouri sunt? Care anume?
- Există tabla albă și neagră? E folosită? Își produce efectul?

¹¹ Editura de stat pentru literatură științifică, 1951, p. 355-356.

¹² Despre rolul acestui organism comunizant în destructurarea armatei și a societății, vezi Aurel Pentelescu, Florin Șperlea, *Implicarea aparatului politic al armatei (E. C. P.) în alegerile din noiembrie 1946*, în *Analele Sighet 3. Anul 1946 – începutul sfârșitului (instituții, mentalități, evenimente)*. Comunicări prezentate la Simpozionul de la Sighetu Marmăției (7-9 iunie 1996), Fundația Academia Civică, (București), 1996, p. 257-267.

- Există o hartă pe care să fie trasat drumul de luptă al unității în campania din West?

- Ce material didactic are?

- Există masă, scaune, ziare, cărți?

- Ostașul are timpul necesar și obișnuința să folosească acest loc, sau este organizat numai de formă?

- Cum se prezintă colțurile eroilor?"¹³

Punerea în funcțiune a colțurilor roșii se făcea printr-un ceremonial politic și emoțional, augmentat de prezența unor persoane oficiale, de elemente cultural-artistice și discursive, prin care spațiul respectiv era investit cu semnificații transcendente, pe care urma să le reprezinte și în continuare, pentru că ele primeau durată din momentul inaugural.

La 1 august 1947, la Oradea, a avut loc comemorarea luptătoarei antifasciste Elena Pavel, una dintre figurile proeminente și repetitive ale mitologiei comuniste postbelice, dar care nu a figurat etern, așa cum se prezicea în materialele de propagandă ale timpului, dispărută fiind cu desăvârșire în timpul lui Nicolae Ceaușescu. Actul comemorativ s-a desfășurat la sediul Uniunii Patriotice, prilej cu care părintele protopop V. Popovici, în calitate de președinte al acesteia, „a făcut și inaugurarea unui frumos colț al luptătorilor antifasciști...”¹⁴ Corespondența din ziar semnalează prezența reprezentanților tuturor categoriilor sociale din Oradea și înregistrează componentele manifestării: cuvântări în limbile română și maghiară, o piesă interpretată la pian și prezentarea scenei „Balada închisorii Mislea”.

Colțurile se diversificau în funcție de obiect și se uniformizau prin destinație. Prin multiplicarea colțurilor și prin specializarea lor se ocupa un spațiu tot mai mare din ceea ce forma teritoriul vieții cotidiene: serviciu, armată, școală, sală de spectacole etc. În „Darea de seamă asupra muncii de educație” depusă de Postul de Jandarmi Tărian, în 1947, se raporta înființarea a două colțuri și pregătirea instituirii celui de-al treilea; așadar, trei obiecte diferite ale colțurilor, dar un singur obiectiv: îndoctrinarea și, în consecință, concluzia este evidentă: orice servea acestui scop putea deveni obiect al colțului: „La un post, a luat ființă colțul ostașului și colțul eroilor, nu a luat încă ființă colțul A. R. L. U. S. care urmează să ia, după ce se va procura materialul necesar.”¹⁵

Interesant este faptul că unul dintre spațiile consacrate educației politico-ideologice în unitățile militare se desemna printr-un termen care trimitea la obiceiurile condamnatelor „clase exploatare”, ale „burghezo-moșierimii”: cazinoul. Până să se conștientizeze legătura sa evidentă cu stilul de viață al claselor eliminate, termenul desemna o realitate frecventă în instituțiile militare. Spre exemplu, în „Darea de seamă” a Serviciului Educației Politice din Legiunea de Jandarmi - Bihor, întocmită conform ordinului Inspectoratului de Jandarmi Oradea, Serviciul Educației Politice din 21 noiembrie 1948, între componentele propagandei vizuale era înregistrat „Colțul Ostașului”: „La reședința Legiunei colțul Ostașului este instalat în Cazinou, iar la teritoriu, toate posturile au aranjat colțul ostașului care este întrebuințat, pentru ostași în timpul liber și la orele de educație și ora ostașului.”¹⁶

Din rapoartele de activitate a Comitetului Democrat Evreesc din Beiuș pe 1949 deducem producerea altor colțuri. În contextul susținerii de către lagărul sovietic a acțiunii comunistilor din Grecia, pentru preluarea puterii politice, în luna august „A fost inaugurat un colț Pro-Grecia la sediul nostru lămurind populația evreească de importanța ce reprezintă acest ajutor.”¹⁷

În fiecare dintre țările sovietizate, luna Decembrie era dominată de celebrarea zilei nașterii lui I. V. Stalin. Resortul organizatoric al C. D. E. (organism politic creat de Partid,

¹³ Direcția Județeană a Arhivelor Naționale - Bihor, Fond Leg. Jand. Bihor, inv. 32, ds. 35/ 1946-1947, f. 8.

¹⁴ *Comemorarea luptătoarei antifasciste Elena Pavel*, în *Crișana*, III (1947), nr. 174 (3 aug.), p. 3.

¹⁵ DJAN-BH, Fond Leg. Jand. Bihor, ds. 196/ apr. 1947, f. 241.

¹⁶ DJAN-BH, Fond Leg. Jand. Bihor, ds. 52/ 1948-1949, f. 402.

¹⁷ DJAN-BH, Fond Comitetul Democrat Evreesc Beiuș, ds. 39/ 11 1949- 22 XII 1949, f. 37.

subordonat lui, pentru a-și asigura controlul asupra populației evreiești, tentativă, de altfel, eșuată) raporta ce s-a întreprins pentru omagierea acestuia; două cuvinte transmit realitatea actului: nu dintr-o pornire interioară s-a constituit „colțul” pentru Stalin, ci urmând unor „cerințe”: „În ziua de 21 Decembrie (1948 - n. n.) după cerințe a fost ornamentat fațada cu tabloul tov. Stalin iar în sală am făcut colțul tov. Stalin.”¹⁸

În pofida cererilor repetate și a controalelor executate pe probleme de propagandă, „colțurile ostașului” din unele unități se prezentau într-o stare penibilă sau de improvizație. La 8 februarie 1948, prin Ordinul Circular nr. 1 provenit de la Ministerul Afacerilor Interne – Secretariatul General pentru Trupe, Direcțiunea Superioară pentru Trupe, se transmiteau constatările Direcției în urma controalelor efectuate în cursul lunii ianuarie și se cerea imperativ să se intervină pentru înlăturarea neajunsurilor.

La capitolul „Educație vizuală” erau relevate aspecte negative în ceea ce privește „Colțul Ostașului”: absențe, insuficiență, formalism (cel puțin una dintre realitățile înregistrate atingea ridicolul prin formalismul ei: într-o încăpere erau afișate cinci lozinci identice), nerespectarea recomandărilor organelor centrale: „Colțul ostașului la unele unități nu există deloc (Bat. 7 Jand. – Drăgășani), iar la majoritatea unităților nu este organizat corespunzător.

Tablourile și lozincile n’au fost pretutindeni prelucrate și nu sunt cunoscute de ostași, ele constituind un simplu ornament. Alte ori nu sunt aranjate judicios (Bat. Jand. Interv. Orăștie, într’o singură cameră are afișate 5 exemplare din aceeași lozincă).

Fotomontajele nu se execută după tema indicată de programul de activitate, ele fiind simple colecții de fotografii care nu contribuie cu nimic la educarea ostașilor.”¹⁹ Se cerea ca portretele, fotomontajele, lozincile afișate să se refere la liderul politic susținător al comuniștilor (dr. Petru Groza, prim-ministru) sau la comuniști (îi trecem în succesiunea din Ordin, iar aceasta, spre deosebire de alte circumstanțe, era explicabilă prin faptul că provenea de la un organism: Ministerul Afacerilor Interne, condus chiar de primul notat: Teohari Georgescu, după care: Emil Bodnăraș, Gheorghe-Gheorghiu-Dej, Ana Pauker.

În expansiunea comunistă, chiar și spațiile mortuare deveneau generatoare de „colțuri”. În martie 1949, la crematoriul „Cenușa” din București, a avut loc inaugurarea colțului „Bela Breiner”, în cadrul unei manifestări desfășurate sub egida Federației naționale a foștilor deținuți și deportați politici antifasciști. Au fost de față reprezentanți ai acestei Federații, delegații ale muncitorilor din Capitală, foști militanți ai Partidului din perioada ilegalității. Evocarea scurtă a figurii lui Bela Breiner a fost făcută de Ciochircă Pavel din partea Federației; manifestarea s-a încheiat prin depunerea de coroane, de către Federație, Consiliul Sindical Județean, Sindicatul Metalurgic, C. F. R., Pielărie etc.²⁰

Odată organizat, „Colțului” – care nu numai că îndeplinea un rol statuat cu precizie, a cărui funcționare era controlată periodic și, deoarece observațiile critice abundau, era îndrumată de organe însărcinate cu activitatea politico-ideologică -, i se atribuia, voluntar sau involuntar, explicit sau implicit, o condiție diferită de a mediului ambiant. Paradoxul aparent (pentru că fenomenul se multiplica într-o asemenea proporție, încât devenea parte intrinsecă a structurilor ideologice și mentale) consta în faptul că, într-o societate care proclama desacralizarea generală, era declanșat procesul de sacralizare – de data aceasta, a spațiului cu destinație politică. Se conservau în această atitudine elemente ale gândirii omului arhaic, care conferea anumitor spații sacralitate și aplica asupra acestora interdicția accederii (tabu). În Ordinul circular nr. 7816/ 1948 al Inspectoratului de Jandarmi, Serviciul Educație, prin care se semnală că, în controalele efectuate la patru legiuni, au fost depistați subofițeri și ostași care s-au lăsat atrași de activitatea și concepțiile sectelor religioase, există, în subsidiar, indignarea aceleia care vede maculat tocmai spațiul tabuizat. Între

¹⁸ *Ibidem*, f. 2.

¹⁹ DJAN-BH, Fond Leg. Jand. Bihor, ds. 15/ 1948, - 49, f. 3-4.

²⁰ *Inaugurarea Colțului „Bela Breiner” la crematoriul „Cenușa”, în Scânteia*, XVIII (1949), nr. 1372 (12 mart.), p. 3.

cazurile descoperite la unitățile de jandarmi se înscria și cel în care spațiul pur – al politicii comuniste – fusese infectat prin prezența unor broșuri sectante, iar ipoteza era că astfel de situații mai pot fi găsite și la alte posturi și chiar la reședințele de legiuni: „... am găsit la postul de jandarmi Acaș din Legiunea Jandarmi Sălaj, la colțul ostașului între broșurile cu caracter democrat „broșuri cu caracter sectant”...²¹

Un spațiu de tip polifuncțional și-au amenajat, în 1950, salariații Comitetului Provizoriu al plasei Beiuș: propagandistic și recreativ. Dar mesele de șah și de tenis de masă reprezentau elemente secundare, din punct de vedere valoric, în raport cu celelalte componente: bibliotecă, aparat de radio, lozinci cu caracter mobilizator, fotomontaje de propagandă, peste care domina „colțul roșu”, pe care angajații serviciului „l-au înzestrat și înfrumusețat cu multă dragoste. Un loc de cinste ocupă portretul Marelui Conducător al oamenilor muncii din lumea întreagă – I. V. Stalin și operele sale tipărite până în prezent în limba română.”²² Se produsese, în felul acesta, intruziunea politicului în obșnuitul zilei de serviciu; nu funcționa doar orientarea politică a serviciului, impusă la nivelul concepției statale, dar spațiul serviciului devenise marcat vizual într-un mod superior față de ceea ce fusese anterior: acum, o întreagă sală era pusă sub pecetea tabloului lui Stalin.

În ceea ce privește statutul deținut în concepția și acțiunea politice ale autorităților comuniste, două forme: cluburile sindicale și colțurile roșii erau mijloace importante în direcție culturală și educativă; aceste direcții erau echivalentele eufemistice ale obiectivului real, camuflat în cele mai diverse forme: comunizarea României prin propagandă continuă și ubicuă: în instituții și întreprinderi, pe stradă acasă – radio, convorbirile oportuniste cu voce tare, pentru a fi auzite de vecini etc.

Din punct de vedere cronologic, ele nu au apărut deodată, dar, pentru o anumită perioadă au fost concomitente. Până într-un anumit moment istoricește determinat, a prevalat colțul; i-a urmat și l-a înlocuit clubul. A fost un proces treptat și a reflectat acapararea de către comunism a societății românești. Relațiile dintre aceste forme de ideologizare nu au fost de concurență; fiecare dintre ele a făcut aceleași servicii în perioade diferite. Chiar și în perioadele când au coexistat, s-a produs un proces de substituie reclamată de comandamente politice ale timpului, care trebuiau servite, în orice formă, dar în mod obligatoriu printr-una.

Dintr-un material teoretic publicat în *Crișana*, în anul 1949, reiese poziția superioară a clubului: era un spațiu amplu, compartimentat, organizat integral într-o anumită direcție: mai mult și mai insistent politico-ideologică decât cultural-educativă, așadar cu un scop precis, subordonat directivelor programatice ale Partidului, cu bază materială și resurse umane și economice mai mari decât ale unui „colț”, limitat spațial, funcțional și perceptiv. În acest material se avansa ideea substituibilității formei considerate superioare din punctul de vedere al eficienței cu forma, care apărea, tot mai evident, ca inferioară, stabilindu-se însă contexte de recuperare a ei: „Nu trebuie decât să subapreciate colțurile roșii. Acolo unde din cauza lipsei de spațiu e greu de amenajat un club, se poate înfăptui un colț roșu, cu un program bine întocmit, care poate obține chiar mai bune rezultate decât un club sindical frumos, dar unde nu există activitate”.²³

Sugestia merită să fie aprofundată din mai multe perspective (întâi, vom accentua faptul că nu este vorba de o opinie locală ori de un fenomen local; editorialele – chiar și ale presei din provincie – reproduceau ori materializau directive primite de la Centru). Așadar, conform poziției exprimate în text, colțul roșu nu era apt să se substituie clubului în orice context, ci numai când clubul nu dădea randament. Altfel spus, decât un club fără activitate, implicit fără capacitate de îndoctrinare, mai bine un colț care acționează din

²¹ DJAN-BH, Fond Leg. Jand. Bihor, ds. 76/ 1948, f. 3.

²² *Salariații Comitetului Provizoriu al plășii Beiuș și-au aranjat un colț roșu*, în *Crișana*, VI (1950), nr. 14 (17 ian.), p. 2)

²³ *Pentru îmbunătățirea muncii cluburilor sindicale și colțurilor roșii din Oradea*, în *Crișana*, V (1949), nr. 270 (20 nov.), p. 1.

punct de vedere politic.

Mai importantă decât aceasta este însă o altă constatare; etapa reprezentată în editorial era a surclasării colțurilor de către cluburi. Se depășise perioada de pionierat politic comunist al colțurilor roșii în spațiul românesc. O dată cu generalizarea comunismului în România, nu mai corespundeau colțurile, pentru că erau recepționate ca derivate și expresii ale fragmentarismului, ale incompletului, ale neașezării în integralitate; viziune care era opusă tendințelor totalizatoare ale comuniștilor.

În 1953, „Colțul roșu” se afla în mod evident în declin. Periodic, la nivel local sau la nivel central, se produceau tentative de resuscitare a lui, făcându-se trimitere la valori anterioare și încercându-se acreditarea ideii că forma era recuperabilă în plan politic. Cazul de la Gospodăria Agricolă Colectivă „Ilie Pintilie” din comuna Valea Mare, raionul Pitești, de care se ocupă *Scânteia* într-un material, nu a fost izolat; de altfel, de-a lungul perioadei comuniste, activitatea politico-ideologică, împotriva oricăror minusuri sau erori, era prezentată ca fiind sub semnul perfectibilității permanente. Despre o activitate prosperă în sala colțului roșu al G. A. C. din respectiva localitate ar fi certificat cele două diplome înrămate și așezate la loc vizibil (în fond, nici diplomele, prin ele însele, nu atestau o activitate și de calitate, și continuă); orice localnic, întrebât despre „colțul roșu”, răspundea că acesta există exclusiv cu numele; pe fondul nepăsării generalizate, nu se desfășura nici o activitate și nici nu era previzibilă redresarea. Învinuirea autorității locale pentru decăderea „colțului roșu” se asociază cu clișeul polivalenței activității pornite din spații politizate: „Conducerea gospodăriei colective „Ilie Pintilie”, cu toate că este convinsă de necesitatea colțului roșu, totuși a neglijat complet această importantă instituție culturală care, prin activitatea ei, este menită să contribuie la satisfacerea cerințelor culturale ale colectivităților, la întărirea economico-organizatorică a gospodăriei.”²⁴

Într-un material de îndrumare tipărit în *Crișana* (1951), se stabilea ca sarcină a sindicatelor să se preocupe de buna funcționare a cluburilor muncitorești și a colțurilor roșii, ele fiind considerate „Unitățile de bază ale educației culturale în întreprinderi și fabrici...” După cum se obișnuia în epocă, nu era un material de analiză obiectivă a realității acestor forme de educație politică și culturală, cât era un text coercitiv, relevat clar prin utilizarea verbului „trebuie”; să remarcăm cu privire la acest aspect lexical, că utilizarea lui în textele de propagandă comunistă era obsesivă, dar justificată pentru activiștii de partid, întrucât nu presupunea nici un argument, nici o construcție explicativă, motivatoare, în cele din urmă, nici un efort intelectual; involuntar sau voluntar, erau siguri de forța acestui verb, care nu trebuia justificat, așa cum nici politica Partidului nu era justificată; ea era impusă și trebuia acceptată, fără dubii și fără întrebări. Verbul „a trebui” devenise unitatea lexico-gramaticală a oricărui discurs politic comunist. Sub titlul *Pentru intensificarea muncii cluburilor și colțurilor roșii* (sens transferabil în structura: „Trebuie intensificată munca cluburilor și colțurilor roșii”), afirmațiile se organizează în jurul unor nuclee reprezentate de verbul „a trebui” (precizăm că exemplele noastre nu epuizează datele când apare acest verb): obligațiile grupelor sindicale și ale responsabililor lor culturali („Bazele organizatorice a muncii culturale trebuie să fie grupele sindicale. Având câte un responsabil cultural, ele trebuie să depună eforturi pentru ca colectivele cluburilor și ale colțurilor roșii să cuprindă un număr cât mai mare de activiști voluntari animați de dragoste față de munca culturală.”), obligativitatea introducerii unui sistem de înregistrare constantă a activităților și de intervenție corectivă pe această bază („Introducerea evidenței ritmice și lunare a muncii culturale desfășurate în cluburi și colțuri roșii, trebuie să devină o preocupare a fiecărui colectiv cultural pentru ca pe baza acestor evidențe să aibă posibilitate organele sindicale să intervină neîntârziat pentru îmbunătățirea muncii, acolo unde se constată lipsuri.”), utilizarea momentului aniversar proxim pentru impunerea istoriei oficiale, în care Partidul ajunsese investit cu roluri în istorie pe care nu le-a deținut vreodată („În vederea

²⁴ *Un colț roșu fără activitate*, *Scânteia*, XXII(1953), nr. 2858 (27 dec.), p. 2.

întâmpinării celei de-a 30-a aniversări dela înființarea Partidului nostru drag, conducerile cluburilor muncitorești și ale colțurilor roșii trebuie să contribuie ca muncitorii să cunoască îndeaproape mărețele lupte pe care le-au dus eroii clasei muncitoare în ilegalitate, pentru făurirea viitorului fericit.”²⁵

Referindu-ne la un editorial din *Scânteia* (1953), regăsim elemente de comunicare politică obișnuite în epocă: plasarea pe primul loc a cuvântului mobilizator, trecut în forma verbală de conjunctiv hortativ: „Să intensificăm...” și investirea verbului „a trebui” cu valoare de îndemn și de organizator al mesajului: „Pentru procesul muncii politice și cultural-educative la sate, trebuie, în primul rând, luate măsuri ca secțiunile culturale, regionale și raionale ale sfaturilor populare să-și intensifice munca de îndrumare și control a activității căminelor culturale, colțurilor roșii și bibliotecilor.”²⁶ Potrivit editorialului, progresul muncii politice și cultural-educative ar fi depins de felul în care căminele culturale, colțurile roșii și cluburile sindicale reușeau să asigure aprovizionarea cu ziare, reviste, broșuri, să organizeze conferințe etc.

În cazuri izolate a fost valorificată și valența negativă a colțului, care, asociat cu culoarea neagră, sugera inacceptabilul, nefastul, desemna ceea ce era susceptibil de a fi pus la stâlpul infamiei. La *Gazeta de perete* a unei întreprinderi orădene a fost condamnată public o neglijență a câtorva muncitori de la fabrica de ulei, soldată cu scurgerea unei cantități de benzină. Deși, din partea conducerii administrative a întreprinderii ei fuseseră admonestați, memoria culpei lor nu s-a încheiat cu atâta, pentru că „*Gazeta de perete* a întreprinderii a fost însă necruțătoare. În partea dreaptă a gazetei se afla o placă neagră, deasupra căreia cu litere de aceeași culoare se află scris: - „Colțul negru”.”²⁷

„Colțul roșu” (colțul inventat de comunism, în general) are valoare de simbol și de semnal. Prezența lui reprezintă comunismul, în faze diverse ale instituirii și expansiunii sale.

Inițial, el este și e perceput ca un element de intruziune, este avansarea unui obiect străin (comunismul) printr-unul dintre componentele sale. Crearea lui echivalează cu tentativa de a se insinua într-un mediu, de a ocupa un teritoriu minuscul, de unde să se extindă ulterior.

Într-o fază următoare, „colțul roșu” semnalează noua realitate: aceea că există pretutindeni, că tot teritoriul abordabil este ocupat; el este semnul victoriei integrale și este elementul care aduce aminte fiecărui cetățean în ce zonă de acțiune și de gândire se găsește și cum trebuie să se comporte. „Colțul roșu” în această etapă a atotcuprinderii teritoriale marchează dominația sa oriunde: nu există spațiu în care el să nu se fi instalat în deplinătate forței.

Curând, când dominația s-a instalat și această dominație apare sub semnul eternului (vezi declarațiile de tipul – „Socialismul a învins definitiv la sate și orașe”), când această realitate este de domeniul evidenței și ea a fost acceptată de cetățeni ca închiderea negativă a unor așteptări și speranțe, când alte forme cuceresc spațiul public (portrete, lozinci, emisiuni la radio și televiziune, ziare, mitinguri, defilări), formula „colțului roșu” intră în disoluție și dispare din planul politico-ideologic. Această dispariție semnalează apogeul atins de partidul care s-a folosit de el. „Colțul” se prezenta ca o amintire jenantă a unei epoci de tatonare a teritoriului, de pătrundere într-un mediu care trebuie dislocat, pentru a-l înlocui cu unul artificial și antiuman.

El dispare și din realitatea fizică, și din materialele de metodică a propagandei de

²⁵ *Crișana*, VII (1951), nr. 100 (28 apr.), p. 1.

²⁶ *Să intensificăm munca cultural-educativă la sate în timpul iernii*, XXII (1953), nr. 2550 (7 ian.), p. 1. În legătură cu limbajul epocii comuniste: Corneliu Crăciun, *Despre limba de lemn și despre unele aspecte ale discursului politic comunist din România anulului 1946*, în *Proiecte și practici electorale în 1946*, Editura Logos '94, Oradea, 2006, p. 59-73.

²⁷ GODELL, „Colțul negru”, în *Crișana*, IV (1948), nr. 278 (25 nov.), p. 3.

partid. Într-un volum din 1967 consacrat acestei propagande²⁸, în nici unul dintre cele 11 texte nu se regăsește „colțul”, cu toate că se abordează chestiunea agitației vizuale. Mijloacele de influențare (îndoctrinare, manipulare și control) propuse sunt altele: conferințe, simpozioane, brigăzile științifice complexe, propaganda tehnică, dezbateri metodice, foi volante, cursuri cu tematici diferențiate, îndrumări metodice.

În colecția alcătuită pe baza cuvântărilor secretarului general al Partidului Comunist Român, Nicolae Ceaușescu, în volumul de excerpte pe probleme ale activității de propagandă²⁹, de asemenea, „colțul roșu” lipsește. Se face referire la alte structuri: dezbateri, schimburi și confruntări de opinii, „pe temelia concepției despre lume a proletariatului, ostilă închistării și rigidității în gândire, care ne învață că toate fenomenele vieții sociale trebuie privite ca un proces în continuă transformare și dezvoltare”; cabinete de partid, destinate să devină „adevărate centre de conducerea muncii ideologice”. Scopurile au rămas aceleași, formele s-au schimbat. Deși afișau deschiderea spre schimbul de opinii și spre flexibilitatea gândirii, și acestea erau menite acelorași obiective politice: susținerea sistemului totalitarist.

În ofensiva comunistă de cucerire a teritoriului și a istoriei, formele de îndoctrinare, asociate politicii de brutalitate fizică, de manipulare spirituală și de atentat la valorile naționale, au fost multe și au operat constant, una succedându-i celeilalte. Între formele persistente, în special în etapa primului deceniu de comunizare, „colțul roșu” și gazeta de perete au fost, deopotrivă, factori și semne.

POUR UNE HISTOIRE DES RELATIONS ENTRE L'ESPACE ET LE POUVOIR COMMUNISTE: LE COIN

Résumé

La période communiste a significé, ensemble avec les aspects de nature politique, économique, culturelle, idéologique etc., la parrution de nouvelles symbolisations aussi. Parmi elles, « le coin » fut investi de la fonction de représentation, qui, pendant les premières années du communisme, s'est érigé en espace d'endoctrination communiste ; la forme pointue de ce type d'espace fut représentée par « le coin rouge », d'où des formes secondaires ont émergées. La présence du « coin rouge » est suivie dans l'ouvrage pendant la période 1946-1953, en s'appuyant sur la mise en valeur des matériaux d'archive, de la presse et de quelques volumes consacrés à la problématique politico-idéologique de la période communiste mentionnée avant.

²⁸ *Propaganda de partid la nivelul sarcinilor actuale*, Editura Politică, București, 1967,

²⁹ Documente ale Partidului Comunist Român. Culegere sintetică, *Activitatea ideologică și politică-educativă*, Editura Politică, București, 1972, p. 35, 123.